

szólva, hiszen a szecesszió stílustörténeti izolálása során elvont nőképeket vetít vissza a szövegre. A kissé túlírt, szüzsére apelláló gondolatmenet nem a diszkurzíván létrejövő poláris karakterjegyeket vizsgálja, hanem az értelmezés előtt kialakított nyomok jelenlétét kutatja a szövegben, ez pedig kissé hitelteleníti meglátásait. Mindez a stilisztikai megközelítés korlátait is kitapinthatóvá teszi, mert kevésbé képes észlelni és megragadni a nemiség kódjainak performatív természetét, amely a szöveg értelmezésekor jöhet létre. Hasonló fenntartásokkal fogadhatjuk Kerekes Nikolett megállapításait. A házasság, szerelem témájának nyelvi elemzése a Gárdonyi-diáriumból indul ki és oda is tér vissza: „két kisregényének női alakjait igyekeztem kiemelni és bemutatni, mivel ez fontos szerepet játszott az író életében” (110.). Ha ezektől az automatikusan működő beidegződésektől megszabadítjuk az értekezéseket, akkor a határfokuk megnövekszik. Hivatkozhatunk még Steinmacher Kornélia publikációjára, mely a századfordulón megélénkülő meseátírási hullám történeti áttekintésébe integrálja Bródy prózai műveit. Steinmacher arra kíváncsi, hogy a három népszerű mesealak (Csipkerózsika, Tündér Ilona és Hófehérke) milyen jelentésmódosulásokon esik át Bródynál, hogyan válik a mese „felnőtté”, ami a tabuk ledöntését és a nőiségről való beszédet is engedélyezi.

Annak eldöntése, hogy a kötet milyen mértékben rendezi újra a két író életművének érté(kel)ését, nem e recenzió feladata, ehhez nagyobb időbeli távlat szükséges. Az itt részletezett aggályaink ellenére is azt mondhatjuk, hogy a *Mesterkönyvek...* jelenthet mérőkövet Gárdonyi és Bródy értelmezésében, mert a gyűjteménynek kétségtelenül vannak erősei, főleg Bródyra és Gárdonyi eddig kevésbé vizsgált műveire vonatkozóan. Gárdonyival és Bródyval kapcsolatban jelenleg az a legfontosabb kérdés, hogy milyen válaszok születnek a *Mesterkönyvek faggatására*. (Ráció)

BIHARY GÁBOR

A tárgy megtisztítása

KUSPER JUDIT: *A CSILLAGOK FÉNYEZÉSE. EMLÉKEZET ÉS NARRATÍVA GÁRDONYI GÉZA MŰVEIBEN*

Gárdonyi Géza születésének 150. évfordulója alkalmából 2013-ban több olyan irodalomtudományi konferenciát is rendeztek, amely – a megemlékezés gesztusán túl – a Gárdonyi-szövegek újraolvasását és az „egykötetes” szerző irodalomtörténeti pozíciójának újragondolását tűzte ki célul. Az egeri konferencia-előadásokból *Mesterkönyvek faggatása* címmel 2015-ben jelent meg az a tanulmánykötet, amely a miskolci *Újraolvasók* koncepciójához hasonlóan helyezi új kérdéshorizont(ok)ba Gárdonyi Géza életművét.

Kusper Judit kutatói munkássága – ezzel összefüggésben – nemcsak a konferencia szervezésében való részvétel és az említett kötet társszerkesztése miatt lehet ismerős a (főként szaktudományos) olvasóközönség számára, hanem azért is, mert

A csillagok fényezése című 2015-ben megjelent Gárdonyi-kismonográfiája éppen az újraolvasás szándékával, az alcím (*Emlékezet és narratíva Gárdonyi Géza műveiben*) tanúsága szerint emlékezetelméleti és regénypoétikai kutatások felől vizsgál bizonyos Gárdonyi-szövegeket.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a kötet előszava is arról a dilemmáról ad számot, hogy a *Mesterkönyvek faggatása* „tapasztalatai után viszont nehéz megszólalni” (8.); vagyis nem könnyű olyan összefüggő szempontrendszert kialakítani és következetesen alkalmazni, amely segítségével egy rövidebb monografikus igényű munka elkerülheti, hogy ne a terjedelmes, többirányú értelmezésekből összeálló tanulmánykötet szupplementumaként tekintsen rá az olvasó. Azzal, hogy Kuspér kötetében a kánon- és korszakproblémák, a történelmi regény, a narrativitás, az emlékezhelyek és a műfaji beágyazottság kérdései szervezik a kiválasztott szövegek értelmezését, olyan koherens módszertani keret jön létre, amellyel a kötet bizonyára képes megfelelni a tanulmánygyűjtemény jelenlétéből fakadó kihívásoknak. A Gárdonyi epikus műveire koncentrálnak olvasatok ennél fogva – sokkal inkább – olyan dialógushelyzetet teremtenek, melyben a tanulmánykötet és a kismonográfia egymásra utal, egymást kérdezi, szólítja meg.

A kötet három nagyobb és két kisebb fejezete pedig már „tematikus” elrendezésével is igyekszik felülírni az említett, az *Előszóban* még kételyként jelentkező dilemmát. Az ugyanis, hogy az egyes tanulmányok a tárgyalt művek kanonikus pozíciójának figyelembe vételével követik egymást, felismerhetővé teszi a „lezárt” és stabilnak látszó értelmezések kimozdítására, vagyis a „rögzített” jelentéskanon vizsgálatára való igényt is. Az első nagy fejezet (*Emlékezet, hely kultusz: Gárdonyi Géza és a receptív emlékezet*), ahogyan erre az első alcím is utal, kifejezetten az *Egri csillagok* recepciójában megfigyelhető értelmezési mintákon és a könyv köré épült kultusz módozatain keresztül kívánja újraolvasni a regényt. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy itt csak annyiban lehet kultuszkutatásról beszélni, amennyiben az azt vizsgálja: hogyan és mennyire alakítja Gárdonyi szövege az egri ostrom elbeszélését, elbeszélhetőségét, valamint milyen hatással van az *Egri csillagok* mint történelmi dokumentum, marketingtermék, kötelező olvasmány vagy éppen várjáték a regény befogadására. Az emlékezés, múltidézés és a hagyományozódás kérdései ezért szükségszerűen a történelmi-poétikai vizsgálat részévé válnak, hiszen a „kollektív tudatelemek” kialakulása és Eger emlékezhellyé válása is narratív felteteleknek rendelődik alá. A tanulmány ezen a ponton Nora és Assmann fogalmainak bevonásán keresztül értelmezi a nemzeti identitás kialakulásában is jelentősnek tetelezhető, a győztes narratívájára épülő regénystruktúrát. Persze az erre vonatkozó, a „kultuszregény” címkét is megerősítő olvasásszociológiai és egyéb felmérések beemelésével a szerzőnek főként az a célja, hogy az *Egri csillagok* köz- és felsőoktatási rendszerben betöltött helyét észlelhetővé tegye. Azt a helyet, ahol egyszerre láthatóvá válnak azok az egyenetlenségek, amelyek a regény értelmezését kizárólag a győztes üdvtörténetére, az egész Gárdonyi-életművet pedig csak erre az egy műre zárták rá. Mivel a fejezet valamiképp ezt a deficitet állítja szembe az emlékezhely megalapításának egyedül lehetséges módjával, a történelmi eseményt elbeszélő, az emlékezet lehetőségét kijelölő textualitás erejével, talán érthető, hogy miért marad el a történelmi regény kategóriájának problematikuságára

történő reflexió akkor, amikor azt nemcsak a „történelmi regény” és „eposz” műfaji alapú szembeállítás, de az egri ostrom eseményéhez kapcsolódó emlékezés és megismerés fogalmi szembeállítás is megkívánná. Bár ez a hiány az összes tárgyalt regény esetében előkerül, mégsem kérhető számon. Egyrészt nyilvánvaló terjedelmi és módszertani okok miatt, másrészt pedig az argumentáció logikai és retorikai struktúrájából következően, hiszen a fejezeteket lezáró szövegrészek a vizsgált textusok „műfaji emlékeit”, a különböző para- és hypotextuális viszonyrendszereket olvassák egymásra. A fejezet utolsó része ezáltal egyszerre azonosítja az *Egri csillagok*ban a népmesék szerkezeti-poétikai felépítését és Tinódi historiját is. A népmesei motívumok és a szereplőkhöz tartozó attribútumok összevetése alapján újra felismerhetővé válik annak az allegorikus olvasatnak a lehetősége, amely a regényhős-mesehős párhuzamát szem előtt tartva az elnyomott–elnyomó (magyar–török, Gergő–Jumurdzsák) oppozíciójába rendezi a különböző történetszaklatokat. „Az ő párharcukból, mikrotörténetükből, mesei szüzséjükéből bontakozik ki a felnagyított szubjektumnak, a népnek a párharca a törökkel, a történet maga pedig az allegorikus úttá válik, amelyen végigkövetjük a hőst, így képes a szöveg megnyitni azt a kollektív tudatelemet, amely lehetővé teszi az én-tudat mellett a mi-tudat, s ezáltal a kollektív identitás kialakítását.” (21.) Az első nagy egységet egy olyan rész zárja le (*Történelem és narratíva*), amely a narratológia, az olvasásfenomenológia és az emlékezetelmélet alapvető teoretikus szövegeinek áttekintése és szelekciója által jelöli ki és téríti is el az eddigi kérdezés módját, a kutatás irányát. A továbbiakban ugyanis már nem kerül elő a kultusz kutatás és az emlékezethelyek „szövegen kívüli” vizsgálati módszere, ezek helyét a – történelmi regény problémáját részletesebben is érintő – szöveginterpretációk veszik át.

Az *én falum* szövegeiben az „én” és a „másik” szerepére és konstitúciójára kérdező, az identitás átalakulásának viszonyait elemző, valamint a narratív szintek kapcsolatát vizsgáló második nagyobb fejezet már címében (*A kollektív tudatelemek működtetése*) is jelzi, hogy az összegyűjtés és a regisztrálás után a „működtetés”, vagyis az eddig vázolt problémák azonosítása, kimutatása következik. A tanulmányban a „befogadó értelmezési lehetőségeit” (39.) alapvetően meghatározó műfaj felismerésének és megállapításának kételyeivel kapcsolatban még *A jó palócok* és a *Tót atyafiak*, a *Szindbád* és az *Esti Kornél* olvasási tapasztalata is előkerül. Az elbeszélői pozíciók vizsgálata a város és falu, a kint és bent, valamint a rend és hatalom oppozícióinak értelmezésén keresztül jut el az írás metaforájának kiemelt jelentőségéhez, amely *Az én falum* szövegeit szervező központi eljárásként jelenik meg. Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy a másik nyelvi közvetítésének esetlegessége, amely a saját és a másik nyelv átjárhatósága közti határ-, sokszor idegenségtapasztalatnak effektusa, valamint az elmondás helyére kerülő írás a *Titkosnapló* belátásai után a Gárdonyi-kisregények egyik centrális poétikai problémájává válik. A másik ilyen szignifikáns eljárás a kései Gárdonyi-művekben pedig a látás és láttatás viszonyaival, a vizuális érzékelés kérdéseivel kapcsolódik össze. A *Festő a falum* című szövegben mindkét probléma egyszerre jelenik meg. A városból érkező, „más” nyelvet beszélő festő és a falusi „közvetítő” alakja, valamint a festett/csinált kép és a „valódi” arckép közti differenciák feltárásának mint arcrongálásnak az értelmezése a kötet kiemelkedő teljesítményének számít. „A

festmény így nem pusztán az arc egy múltbéli állapotát képes megjeleníteni/felidézni/megteremteni, hanem – igen hiányos információk alapján és önazonos modell hiányában – létre tudja hozni a nem létezőt is.” (56.) Érdemes megjegyezni, hogy ezen a ponton az asszony talán nem azért ismer a lánya arcára, mert annak rekonstrukcióját vagy feltételezett alakját a festmény képes volna visszaadni, hanem sokkal inkább azért, mert az a vágyának tárgyát képezi, amelyet a műalkotás, ebben az esetben a nyelvből, szavakból kirakott „kép” jelenlevővé tesz a megmutatás vagy a mondás: a megnevezés által.

A fejezet másik, a *Tanácskérés* című textust elemző része ezen kívül az önmegszólítás alapvetően költői szövegekben létesülő és tetten érhető alakzatának vizsgálatát kapcsolja a prózai szöveg értelmezésébe. Az elfordulás és odafordulás műveleteiben konstituálódó megkettőzött elbeszélői szerep olyan instanciaként ragadható meg, amely a „kérést” elmulasztó (mert ahhoz szükséges nyelvel nem rendelkező) szereplők helyett az emlékek és azok által a jövőbe kivetített lehetőségek relációjába maga helyezi bele, s így végre is hajtja a „tanácskérést”. A szerző interpretációs stratégiája, mely ez esetben a későbbi Gárdonyi-kutatás számára is mértékadó lehet, végső soron a narratív szintek közti átjárás produktumaként történő elbeszélés-esemény feltárását célozza: „állandó átjárás, határátlépés történik, mely permanens mozgásban tartja a jelentést” (64.). Kusper Judit szövegértelmezéseinek érdemét ebben a fejezetben még az sem csökkenti, hogy értelmezői nyelve – amelyre általában is jellemző, hogy a szélesebb olvasóközönség kondícióihoz igazodik – olyan közbevetéseket tartalmaz, amelyek a tanulmányok pedagógiai felhasználásához az elméleti kérdések rövid, közérthető, összefoglaló, sokszor emlékeztető formulákkal járulnak hozzá. (Az pedig, hogy ez a fejezet miért az *Egri csillagokat* és az *Isten rabja*it elemző részek közé került, módszertanilag ugyanannyira megkérdőjelezhető, mint amennyire a kötetben kirajzolódó elemzési stratégiát tekintve egyértelmű lehet.)

A kötet következő fejezete (*Narratív szubjektivitás – elbeszélő szubjektumok az Isten rabjaiban*) – az első egységhez hasonló módon – a történelmi regény elbeszélésstruktúrájának vizsgálatát végzi el. Kusper Judit a fikcióképző aktusok kimutatásával meggyőzően érvel a „beszélő világa és az elbeszélő világ között” (68.) húzóó távolság, valamint az egymástól elváló elbeszélői és szereplői megszólalások időbeliségének széttartása mellett, melyek kialakítják és meghatározzák a regény narratív szerkezetét. Az adományozás gesztusa ebben az esetben azért jut kiemelkedő szerephez, mert a „főszereplő” olyan megismerési modell alapján próbálja azonosítani Margitot, amelyet éppen a regény metaforikus nyelve ás alá. A bibliai motívumokból felépülő nyelv olyan „általános tudást” hoz létre, amely először a szereplők látáson vagy taktilitáson alapuló megismerési formáit is felülírja. Ez később – talán a történet retorikai-poétikai töréspontja után – éppen fordítva működik, hiszen a látás, amely az attribútumok felismerésének szükségszerű eszköze, megelőzi a nyelvileg artikulált hozzáférési lehetőségeket. Mindez a megismerés bizonytalanságára és tervezhetőségére nézve azért lesz kiemelkedő jelentőségű, mert – ahogy erre Kusper Judit rámutat – egy szövegemlékhez, a *Margit-legenda* nyomszerűségéhez kapcsolódik. A szöveg – és ezáltal Kusper értelmezésének – teljesítménye is abban áll, hogy egyszerre mutatja fel a Margit-legenda újraírását,

és hozza létre a legenda történetének illuzórikus pretextusát is. „Így lényegében az *Isten rabjai* című regény nemcsak következménye, hanem előzménye is a legendának, amennyiben engedünk a retorikai olvasás kihívásainak.” (87.) A fejezet végén az írás már említett szerepének vizsgálatával kapcsolatban jelenik meg a népdal- és népmesei hagyomány beíródása és a betűk funkciójának előtérbe kerülése is, amely azért bír kiemelt jelentőséggel, mert *A láthatatlan emberben* is hasonló, az írás és a közvetítés dichotómiájában kibontakozó narratív struktúra figyelhető meg. Ilyen szempontból is érdemes lett volna Eisemann György *A láthatatlan emberben* Zéta szerepét vizsgáló, a tanulmánykötetben is megjelent szövegét beemelni az értelmezésbe. Már csak azért is, mivel *A csillagok fényezése* kötetének utolsó előtti, *(E)hallgatás, kimondás, megszólalás* című rövid fejezete éppen Zéta történetével, a láthatóság és láthatatlanság viszonyaival foglalkozik.

A tanulmány következtetései szerint a jelölés és lejegyzés olyan eseményeknek bizonyulnak, melyek arctól és hangtól megfosztottaknak is képesek azokat visszahozni, a láthatatlant láthatóvá tenni, valamint egy másik, szóbeli hagyományban fennmaradt mű emlékét is (újra) művé tenni. Az elemzett két regény mellett ekkor két kisregény is (*A küirt és a Vallomás*) a komparatív vizsgálat részévé válik, hiszen a kései kisregények „szervezőelve” a megértés, meg nem értés relációjában megmutatkozó elhallgatás alakzata. Ennek az alakzatnak a működését már az *Ida regénye* című szöveg interpretációjában mutatja fel Kusper Judit könyve. A kötet utolsó, rövid zárófejezetének (*A műfaj mint az olvasás lehetősége – Gárdonyi Géza: Ida regénye*) ígérete szerint bizonyos szempontból hiánypótló vállalkozással is találkozhat az olvasó, hiszen Gárdonyi nőalakjairól (amelyeket a recepció mindig mellőzött) is áttekintést kaphat – ezt a tárgyalt regény címe talán indokolhatná is. Az ígéret nem teljesül, azonban ez nem párosul hiányérzettel, ugyanis a műfaji jegyek és minták részletes bemutatása megfelel a fejezet címében jelzett problémának, amely az olvasás lehetőségére kérdez rá. Azért erre, mert az *Ida regénye* a Gárdonyi-recepció vakfoltjaként nem számít nagyregénynek. A föl nem róható terjedelmi akadályok helyett ugyanis inkább arról van szó, hogy a krimi, a kalandregény vagy szerelmi történet mellett „ebben az esetben a (romantikus) komédia műfaji jegyei szervezik a történetet” (98). Ez a műfaji pluralitás a Gárdonyi-nagyregények egyoldalúsága miatt nyilvánvalóan nem kedvezett az *Ida regénye* olvasásának, ugyanis az ábrázolás-és szubsztanciaelvű irodalomértés nem tette lehetővé a szöveg beillesztését az előre megállapított, Gárdonyi műveit leíró taxonómiai rendszerbe. Az utolsó fejezet ezáltal éppen annyit „tesz hozzá” a Gárdonyi-recepcióhoz, amennyit az első fejezettel „kitörölt” belőle.

A kötet felépítése és a tanulmányok elrendezése ebből a szempontból is felerősíti a szövegértelmezésekből származó impulzusokat. (*A csillagok fényezése* olvasását csupán olyan, a kötet számos pontján jelentkező, teljesen más jellegű probléma nehezíti, amely *nem* a szerző módszertani döntéseit érinti, hanem a szerkesztést. A Líceumnál megjelent könyvben bizonyos szavak és kifejezések – a szerkesztési, tördelési és kiadási munkafolyamatok során – úgy csúsznak össze, hogy a lapszéli lábjegyzetek struktúrájával együtt folytonosan kimozdítják a szövegre figyelő tekintetet.)

Kusper Judit *A csillagok fényezése* című kötete bizonyosan olyan könyvnek tekinthető, amelyik a fényezést a 'megtisztítás' értelmében is végrehajtja, s ezáltal

olyan tudományos munkaként mutatkozik meg, amely számos irányt felfedve jelöli ki és határozza meg a Gárdonyi-kutatás jövőjét. Ahogyan a kötetben is számos ponton előkerült az átjárás és a láthatóvá válás fogalma, úgy a *Mesterkönyvek fagatása* és *A csillagok fényezése* is olyan átjárókat biztosíthat egymás olvasásához, mely „közvetítésben” láthatóvá válhat a Gárdonyi-értelmezések párbeszéde. (*Líceum*)

PATAKI VIKTOR

A Nyugat franciája: Gyergyai Albert redivivus

KEGYELMET A KLASSZIKUSOKNAK. ÍRÁSOK GYERGYAI ALBERTRŐL, SZERK. SZÁVAI DOROTTYA, SZÁVAI JÁNOS

Mostanság, mikor Gyergyai Albert hajdani híres Camus-fordítása (*Közöny*), amely nemzedékek számára jelentett meghatározó olvasmányélményt, immár új fordításban és más címmel (*Az idegen*) került a könyvesboltok kínálatába, különösen aktuális a francia irodalom legjelentősebb tolmácsolójának, aki egyébként a magyar esszéirodalom fontos képviselője is, egy kötetnyi tanulmánnyal adózni. Azaz megadni a császárnak azt, ami a császáré. Ahogy az új fordítás – remélhetően – nem a leváltást és a félresöpérést jelenti, hanem a hajdani átültetés iránti újfajta, immár hatástörténeti érdeklődés nyitányát, úgy ez a tanulmánykötet szinte már bevallottan elsősorban az emlékezet- és értékmegőrzés jegyében készült, bár mellékszálként az újrafelfedezés és a korszerűvé tétel igénye és szándéka is fel-felcsillan.

Akár a 2014 januárjában a Francia Intézetben tartott konferencia előadásaiból összeállt kötet háttérének is tekinthető, hogy Gyergyai művei 2011-ben a Fapadoskönyv Kiadó jóvoltából újra elérhetőkké váltak, ami jelezheti, hogy az életmű iránt nemcsak tudósi, hanem – ugyan kissé óvatos – kiadói tájékozódás is érzékelhető. Ennek fényében pedig talán az is feltételezhető, hogy az újabban fellendülő érdeklődést a Gyergyai-féle esszéisztikus szövegtételezés, az olvasói élményt ismételtelen előtérbe állító beszédmód iránti újabb igény vezérelheti. Mintha az élményesztétika újfajta térnyerését jeleznék előre a kötetnek a Gyergyai-esszé sajátosságait jellemző sorai. A tanulmányok hangvétele ugyanis változatos. A röpké emlékező és a részletesebben felidéző esszéisztikus beszédmódú, valamint a szaktudományos, értekező, filológiai alaposágú, sőt némely esetben adatfeltáró tanulmányok sora olyan egyveleget képez, amely sokszínűségében képes megragadni a magyar nézőpontú francia kultúra ismertetőjének tevékenységét. Örvendetes, hogy végre a hazai komparatistika is kezdi alaposabban felmérni a hagyományát, beszéd- és szemléletmódját kialakító kutatók életművét, vagyis kezd olyan történeti reflexiót alkalmazni, amely által nemcsak tárgyára, hanem önmaga módszertanának és beszédmódjának történeti meghatározottságára is képes figyelmet fordítani.